

РОЗВИТОК БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ БАНКІВ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВЧО ВСТАНОВЛЕНИХ КРИТЕРІЇВ

Онищенко Ю. І., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна

e-mail: yulia51984@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3114-4504

Джусенко Т.І., студентка факультету фінансів та банківської справи, Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна

e-mail: djusenko98@gmail.com

Анотація. У статті досліджено розвиток теоретичної думки щодо розуміння сутності поняття «бізнес-модель». Запропонований підхід щодо ідентифікації бізнес-моделей банків відповідно до класифікації банківських установ, яка міститься в українському законодавстві. Нині згідно з положеннями Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні залежно від впливу на показники банківської системи виділяють системно важливі банки; залежно від структури балансу – ощадний банк та банк довірчого управління. У статті проаналізовано, як змінювалася структура банківської системи України відповідно до типів банків, що встановлені на законодавчому рівні. Встановлено, що структура банківської системи України за бізнес-моделями банків у цілому вирівнюється – окремі групи стають більш збалансованими за кількістю та ринковими частками.

Ключові слова: банк, бізнес-модель, бізнес-модель банку, ощадний банк, банк довірчого управління, системно важливий банк.

DEVELOPMENT OF BANK BUSINESS MODELS IN UKRAINE ACCORDING TO LEGALLY ESTABLISHED CRITERIA

Onyshchenko Yulia, PHD in Economy, Associated Professor, Associated Professor of Banking Department, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine

e-mail: yulia51984@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3114-4504

Dzhusenko Tetyana, student of the Faculty of Finance and Banking, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine

e-mail: djusenko98@gmail.com

Abstract. Introduction. Legislative support does not even pay attention to the interpretation of the concept of business model of the bank, which complicates the possibility of using this management tool in the activities of banks. At the same time, the development of the concept of the bank's business model requires the formation of clearly defined legislative criteria for their use in the implementation of banking regulation and supervision, which are currently lacking. Purpose. The purpose of the study is the substantiation of the development of business models of banks in accordance with statutory criteria. Results. According to the results of the analysis of approaches and financial reporting of banks, periods of change in the division of banks into groups were identified, which allowed to justify the following stages: post-crisis (2010); the beginning of the reform of the banking sector of the economy (2015); modern (2021). In the post-crisis period of its development, banks avoid acquiring the status of specialized and there are a significant number of small banks, which are mostly so-called captive banks. In 2015, there was a reduction in the number of small banks and an increase in their market share. The number of systemically important banks is increasing. The number of savings banks is also increasing, as in crisis conditions, household savings are becoming a priority source of resource base. There are currently 73 banks operating in Ukraine. The share of state-owned banks is declining, but they still concentrate more than half of the net assets of Ukraine's banking system. Conclusions. The structure of the banking system of Ukraine according to the business models of banks is generally aligned. Some groups of banks are becoming more balanced in number and market shares, as well as in the number of systemically important banks. At the same time, the negative specifics of the banking system of Ukraine at the present stage include a significant share of the state in the sector and the share of systemically important banks among state-owned banks. The number and size of assets of specialized savings banks is growing.

Keywords: bank, business model, business model of the bank, savings bank, trust management bank, systemically important bank.

JEL Classification: G200, G210, L210, L250.

Постановка проблеми. Після світової фінансової кризи 2008 року у світовій банківській спільноті одним з першочергових питань є проблема пошуку нової моделі банківського нагляду. Така ситуація обумовлена тим, що світова фінансова криза розпочалася саме з банківського сектору, з ринку іпотечного кредитування в США, що в результаті призвело

до банкрутства одного з найкрупніших інвестиційних банків та спричинило перетворення фінансової кризи в США на світову. Так, в 2010 р. було розроблено та затверджено глобальну реформу світового банківського сектору – пропозиції Базельського комітету з банківського нагляду щодо нових банківських стандартів капіталу та ліквідності («Базель III»).

Базельська угода була розроблена у відповідь на недоліки у фінансовому регулюванні, що були виявлені фінансовою кризою. За своєю суттю ініціативи Базельського комітету з банківського нагляду направлені на посилення вимог до капіталу та ліквідності банків. Важливими ознаками нових капітальних стандартів за «Базелем III» є: поліпшення якості структури власного капіталу банків та підвищення якості управління ризиками, що сприятиме зменшенню системного ризику, спираючись на бізнес-модель банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підкреслимо, що питання впливу бізнес-моделі банків на ефективність мікропруденційного банківського регулювання ще недостатньо вивчено. Так, дослідженням бізнес-моделей банків України та питанням щодо їх ідентифікації займалися такі вітчизняні вчені-економісти: Ю. Максимова [1], Н. Пантелєєва [2], О. В. Костюк та О. М. Костюк [3; 4], О. Любич, Г. Бортніков, Г. Панасенко [5], Л. Петрашко та М. Цівіна [6], А. Стадник [7]. Автори досліджували різні аспекти оцінки бізнес-моделей банків України, не висвітлюючи взаємозв'язок бізнес-моделей банків із регуляторними заходами центрального банку.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних основ та практичних аспектів аналізу бізнес-моделей банків у контексті розвитку мікропруденційного регулювання та нагляду зробили зарубіжні вчені такі, як: П. Кавелаарс та Дж. Пассен'єр [8], Р. Ауді, Е. Арбак, В. П. де Грена, І. Сасі, В. Маглоуті, Х. Рея та О. Обрі [9–12].

Р. Ауді з групою авторів виділили основні бізнес-моделі банків країн Європи та їх зміну на протязі останнього десятиріччя, довівши, що бізнес-модель має значний вплив на стійкість банків щодо кризових явищ. Дослідження науковців підтвердили тезу, що оцінка бізнес-моделей банків надає всім учасникам ринку (вкладникам, кредиторам, регуляторам та органам нагляду) ефективний інструмент для кращого розуміння природи ризиків та їх потенційного впливу на системний ризик протягом усього економічного циклу [11–12].

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. У законодавчому забезпеченні навіть не приділяється уваги трактуванню поняття бізнес-модель банку, що ускладнює можливість використання даного інструменту управління в діяльності банків. Водночас розвиток поняття бізнес-модель банку вимагає формування чітко сформованих законодавчих критеріїв щодо їх використання при здійсненні банківського регулювання та нагляду, які на сьогодні відсутні.

Мета дослідження є обґрунтування розвитку бізнес-моделей банків відповідно до законодавчо встановлених критеріїв.

Основний матеріал. Інтерес до бізнес-моделей в Україні з'явився, починаючи з 2014 року. З точки зору законодавчого регулювання можна виділити такі 2 основні напрями:

- обмеження діяльності банків залежно від їхньої бізнес-моделі.
- регулювання діяльності банків з урахуванням бізнес-моделей;

Розглядаючи поняття «бізнес-модель» у широкому значенні, можна виділити трансформацію підходів до виділення спеціалізованих банків (табл.1).

Як видно з таблиці 1, в Україні змінювалися підходи до ідентифікації бізнес-моделі системного банку та спеціалізованих банків. До 2011 року існувало поняття «Системоутворюючий банк - банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов'язань банківської системи» [13], проте особливих вимог до регулювання діяльності таких банків не існувало. Однак законодавчо також виділялися універсальні та спеціалізовані банки, які можна розглядати як бізнес-моделі банківської діяльності («за спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими)»); також банки поділяються на загальноукраїнські та «міжрегіональний банк» і «центральный кооперативний банк».

Починаючи з 2015 року законодавство у сфері регулювання банків зазнало суттєвих змін. І станом на сьогоднішній день виділяють системно важливі банки – «... банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи» [13]. Серед спеціалізованих банків виділяють лише «ощадний банк» та «банк довірчого управління». Для цих видів банків (системно важливий, ощадний та банк довірчого управління) встановлюються більш жорсткі вимоги до економічних нормативів [14]. «Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку, якщо більше ніж 50 відсотків пасивів банку є вкладками фізичних осіб (незалежно від типу

активів)»; «банк набуває статусу спеціалізованого банку довірчого управління, якщо обсяг операцій за договорами довірчого управління становить 50 і більше відсотків сукупних активів банку» [14].

Таблиця 1

Розвиток підходів до правової ідентифікації та регулювання діяльності спеціалізованих та системно важливих банків в Україні

Закон України «Про банки та банківську діяльність»			Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні		
редакція від 19.10.2001	редакція від 16.06.2011	редакція від 05.08.2021	редакція від 13.02.2002	редакція від 13.02.2012	редакція від 01.07.2021
«Системоутворюючий банк - банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов'язань банківської системи»		«системно важливий банк - банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської систем»	-	-	«системно важливий»
«Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані»	«Національний банк України визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого»		«Національний банк здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи і встановлює спеціальні вимоги стосовно певного виду діяльності банків»		
«За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими)»	«ощадний», «інвестиційний»	«ощадний»	«міжрегіональний», «центральный кооперативний», «ощадний», «інвестиційний», «кліринговий», «іпотечний»	«ощадний», «-довірчого управління», «іпотечний»	«ощадний», «довірчого управління»

Джерело: складено за даними [13, 14]

У різні періоди функціонування банківської системи України Національний банк по-різному здійснював класифікацію банків у звітності. Проаналізуємо структуру банківської системи України за бізнес-моделями відповідно до підходів, установлених НБУ відносно поділу банків на групи, та за законодавчо встановленими підходами до виділення спеціалізованих та системних банків (до 2015 року – системно утворюючих, після – системно важливих банків). За результатами аналізу підходів та фінансової звітності банків установлено періоди зміни у поділі банків на групи, що дозволило обґрунтувати такі етапи:

- 1) посткризовий, для якого вибрано 2010 рік;
- 2) початок реформування банківського сектору економіки – це 2015 рік;
- 3) сучасний етап – остання наявна інформація станом на 01.10.2021 р. Також установлено (за результатами попередніх розрахунків), що серед спеціалізованих фактично були і є лише ощадні банки.

Таблиця 2

Структура банківської системи України за встановленими НБУ та законодавчо закріпленими бізнес-моделями станом на 01.01.2011

Групи банків	Показники					
	Кількість, од.			Частка за активами, %		
	Усього	Системоутворюючі банки	Спеціалізовані	Усього	Системоутворюючі банки	Спеціалізовані
Група 1	17	1	-	66,74	12,63	-
Група 2	22	-	-	18,08	-	-
Група 3	21	-	-	6,35	-	-
Група 4	115	-	-	8,83	-	-
Усього	175	1	-	100,00	12,63	-

Джерело: власна розробка за даним [15]

Як свідчать дані табл. 2, в Україні існувала значна кількість банків – 175 од. Найбільша кількість банків спостерігалася в 4 групі (групи виділялися за розміром активів) – це 115 банків. Водночас найбільша частка банківської системи припадала на 1 та 2 групи за розміром активів. Спеціалізованих банків відповідно до законодавчо встановлених критеріїв не було, оскільки банки уникали набуття статусу «ощадного», тому що це висувало додаткові вимоги до нормативів. Критеріям системності відповідав лише ПАТ «Приватбанк» із часткою ринку 12,63% у сегменті «зобов'язання». Усі інші банки мали частку в зобов'язаннях банківської системи України менше 10%.

Отже, в цей період розвитку банки уникають набуття статусу спеціалізованого та існує значна кількість малих банків, які переважно є так званими кептивними банками.

За результатами реформування банківського сектору економіки України, що розпочалося в 2015 році, станом на 01.01.2016 р. були отримані такі результати стосовно бізнес-моделей банків (табл. 3).

Таблиця 3

Структура банківської системи України за встановленими НБУ та законодавчо закріпленими бізнес-моделями станом на 01.01.2016

Групи банків	Показники					
	Кількість, од.			Частка за активами, %		
	Усього	СВБ	Спеціалізовані (ощадні)	Усього	СВБ	Спеціалізовані (ощадні)
Банки з державною часткою	6	2	-	28,09	24,64	-
Банки іноземних банківських груп	31	4	1	35,67	12,05	0,23
Банки з приватним українським капіталом, усього	78	2	5	36,24	24,79	22,71
в т.ч.						
Група 1	9	3	2	30,09	24,79	22,29
Група 2	69	-	3	6,15	-	0,42
Усього	115	8	6	100,00	61,48	22,94

Джерело: власна розробка за даним [15]

Як свідчать дані табл. 3, з початку реформування банківської системи кількість банків

скорочується. У цей час змінюються підходи до ідентифікації системно важливих банків. Цей факт, а також скорочення кількості малих банків й підсилення ринкової частки малих і середніх банків, зумовлює збільшення кількості системно важливих фінансових інститутів у банківській системі України. Також збільшується кількість ощадних банків – у кризових умовах заощадження населення стають пріоритетним джерелом формування ресурсної бази.

Сучасний стан структури банківської системи України за бізнес-моделями, які нині закріплені законодавчо наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Структура банківської системи України за встановленими НБУ та законодавчо закріпленими бізнес-моделями станом на 01.10.2021

Групи банків	Показники					
	Кількість, од.			Частка за активами, %		
	Усього	СВБ	Спеціалізовані (ощадні)	Усього	СВБ	Спеціалізовані (ощадні)
Банки з державною часткою	4	4	2	49,1	38,2	30,1
Банки іноземних банківських груп	20	4	1	30,4	25,6	11,1
Банки з приватним капіталом	49	5	4	20,5	15,1	9,0
Усього	73	13	7	100,0	78,9	50,2

Джерело: власна розробка за даним [15]

Як свідчать дані табл. 4, у II кварталі 2021 року в Україні працювало 73 банки, їхня кількість не змінилася протягом року. Частка приватних банків у чистих активах зросла на 1,2 в. п. за квартал, що зокрема знизило рівень концентрації сектору. Частка державних банків знизилася за II квартал на 1,5 в. п., але вони все ще зосереджували більше половини чистих активів.

Структура банківської системи України за бізнес-моделями банків у цілому вирівнюється – окремі групи стають більш збалансованими за кількістю та ринковими частками, а також за кількістю СВБ. Водночас негативна специфіка діяльності банківської системи України на сучасному етапі полягає у значній частці держави у секторі та частці СВБ серед державних банків. Також підсилюється тенденція до зростання кількості й розміру активів спеціалізованих ощадних банків.

Висновки. Кризові явища протягом 2014-2016 рр. у банківській системі України підтвердили вплив внутрішніх бізнес-моделей банків на їхню фінансову стійкість. Так, серед виведених з ринку неплатоспроможних і схемних банків переважали локальні приватні фінансові інституції, що були пов'язані з промисловими бізнес-групами та вели ризиковану політику кредитування пов'язаних осіб за рахунок коштів фізичних осіб, а також різного роду кептивні банки з непрозорою структурою власності. Встановлено, що конфігурація банківської системи за такими ключовими параметрами як структура власників, розмір активів чи особливості бізнес-стратегії впливає на її ризик-профіль. Надзвичайно важливим лишається подальший моніторинг бізнес-моделей українських банків для розвитку нашого розуміння даної концепції структурування ринку, вимірювання впливу зовнішніх шоків на різні типи банків і, нарешті, превентивного виявлення та оцінки масштабів формування системного ризику, пов'язаного з внутрішньо нестійкими банківськими стратегіями, що можуть бути притаманними значній частині учасників ринку.

Якщо певна бізнес-модель становить загрозу для системної стабільності через накопичення в ній кризового потенціалу, регулятори також можуть застосовувати макропруденційний інструментарій для запобігання зростанню системного ризику понад встановлені межі, зокрема, шляхом реалізації структурних реформ. Визначення бізнес-моделей банків має передбачати щорічний моніторинг задля кращого розуміння їх еволюції в мікро- та макроекономічному аспектах з урахуванням впливу на системний ризик фінансової системи,

зміни вкладу в розвиток реальної економіки, реагування на заходи регулювання тощо.

Список літератури

1. Максимова Ю. О. Моделювання, аналіз і оптимізація бізнес-процесів комерційного банку з використанням сучасних технологій. *Економіка. Управління. Інновації*. № 2, 2011. С. 176-181. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_29 (дата звертання 10.10.2021)
2. Пантелеєва Н. М. Інноваційні бізнес-моделі банків як відповідь на виклики та наслідки фінансової кризи. *Фінансовий простір*. № 3, 2013. С. 70–76.
3. Костюк О. В. Перспективи банківської системи України у контексті трансформації моделі бізнесу європейських банків. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. №1, 2014. С. 287–295.
4. Костюк О. М. Іноземний капітал у банківському секторі України в контексті трансформації моделі бізнесу європейських банків. *Вісник Національного банку України*. № 6, 2014. С. 28–35.
5. Любіч О. О. Аналіз бізнес-моделі державних банків в Україні. *Фінанси України*. № 10, 2016. С. 7–38.
6. Петрашко Л. П. Посткризова реструктуризація бізнес-моделей міжнародних банківських груп. *Інноваційна економіка*. № 4, 2014. С. 277–280.
7. Стадник А. С. Розвиток концепції мікропруденційного банківського регулювання в Україні на основі запровадження аналізу бізнес-моделей банків. *Науковий погляд: економіка та управління*. № 2 (58), 2017. С. 107-115
8. Cavelaars P. Follow the money: What does the literature on banking tell prudential supervisors about bank business models? *Journal of Financial Regulation and Compliance*. Vol. 20, Issue 4. 2012. P. 402–416.
9. Ayadi R. *Banking Business Models Monitor: Europe CEPS Paperbacks*. 2014. URL: <https://ssrn.com/abstract=2510323> (дата звертання 10.10.2021)
10. *Banking Business Models Monitor*. 2015. Europe. URL: <https://ssrn.com/abstract=2784334> (дата звертання 10.10.2021)
11. Ayadi R. *Business Models in European Banking: A Pre- and Post-Crisis Screening*. Center for European Policy Studies. URL: <https://ssrn.com/abstract=1945779> (дата звертання 10.10.2021)
12. Ayadi R. *Regulation of European Banks and Business Models: Towards a New Paradigm?* Centre for European Policy Studies, Forthcoming. URL: <https://ssrn.com/abstract=2098974> (дата звертання 10.10.2021)
13. Закон України «Про банки та банківську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2121-14#Text> (дата звертання 10.10.2021)
14. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text> (дата звертання 10.10.2021)
15. Дані наглядової статистики. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#4> (дата звертання 10.10.2021)

References

1. Maksimova Yu. (2011) Modeling, analysis and optimization of business processes of a commercial bank using modern technologies. *Economy. Management. Innovation*. 2, 176-181. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_29 [in Ukrainian]
2. Panteleeva N. (2013). Innovative business models of banks in response to the challenges and consequences of the financial crisis. *Financial space*, 3, 70–76. [in Ukrainian]
3. Kostyuk O. (2014). Prospects of the banking system of Ukraine in the context of the transformation of the business model of European banks. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. №1. P. 287–295. [in Ukrainian]
4. Kostyuk O. (2014). Foreign capital in the banking sector of Ukraine in the context of transforming the business model of European banks. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*. № 6. P. 28–35. [in Ukrainian]
5. Lyubich O. (2016). Analysis of the business model of state-owned banks in Ukraine. *Finance of Ukraine*. № 10. P. 7–38. [in Ukrainian]
6. Petrashko L. (2014). Post-crisis restructuring of business models of international banking groups. *Innovative economy*. № 4. P. 277–280. [in Ukrainian]

7. Stadnyk A. (2017). Development of the concept of microprudential banking regulation in Ukraine based on the introduction of analysis of business models of banks. *Scientific view: economics and management*. № 2 (58). P. 107-115 [in Ukrainian]
8. Cavelaars P. (2012) Follow the money: What does the literature on banking tell prudential supervisors about bank business models? *Journal of Financial Regulation and Compliance*. Vol. 20, Issue 4. P. 402–416. [in English]
9. Ayadi R. (2014). *Banking Business Models Monitor: Europe CEPS Paperbacks*. 2014. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=2510323> [in English]
10. *Banking Business Models Monitor*. (2015). Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=2784334> [in English]
11. Ayadi R. (2011). *Business Models in European Banking: A Pre- and Post-Crisis Screening*. Center for European Policy Studies. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=1945779> [in English]
12. Ayadi R. (2012). *Regulation of European Banks and Business Models: Towards a New Paradigm?* Centre for European Policy Studies, Forthcoming. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=2098974> [in English]
13. Law of Ukraine "On Banks and Banking". Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2121-14#Text> [in Ukrainian]
14. Instruction on the procedure for regulating the activities of banks in Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text> [in Ukrainian]
15. Data from supervisory statistics. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/en/statistic/supervision-statist/data-supervision#4> [in Ukrainian]